

Sociale bibliotheek

onder redactie van

E. E. Behrend
drs. H. J. H. Brentjens
dr. G. Hendriks
M. Kamphuis
drs. H. G. Ras

Paul Watzlawick Janet Helmick Beavin Don D. Jackson

De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie

van Loghum Slaterus
Deventer

Oorspronkelijke titel: Pragmatics of Human Communications
Vertaling: G. R. de Bruin

Eerste druk: 1970
Tweede druk: 1972
Derde druk: 1973
Vierde druk: 1974
Eerste bijdruk: 1975
Tweede bijdruk: 1975
Derde bijdruk: 1976
Vierde bijdruk: 1977
Vijfde bijdruk: 1978
Zesde bijdruk: 1979

ISBN 90 6001 218 6

© 1967 by W. W. Norton & Company, Inc., New York.
© 1970 Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V., Deventer.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgeefster.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Inhoud

INLEIDING	II
I. HET KADER VAN ONDERZOEK	15
1.1 <i>Inleiding</i>	15
1.2 <i>De begrippen functie en betrekking</i>	19
1.3 <i>Informatie en feedback</i>	24
1.4 <i>Redundantie</i>	28
1.5 <i>Metacommunicatie en het begrip calculus</i>	34
1.6 <i>Conclusies</i>	37
1.61 De methode van de 'Black Box'	37
1.62 Bewust en onbewust	38
1.63 Heden tegenover verleden	39
1.64 Gevolg tegenover oorzaak	39
1.65 Het circulaire karakter van communicatiepatronen	40
1.66 De betrekkelijkheid van 'normaal' en 'abnormaal'	40
2. ENKELE VOORLOPIGE AXIOMA'S	42
2.1 <i>Inleiding</i>	42
2.2 <i>De onmogelijkheid om niet te communiceren</i>	42
2.21 Alle gedrag is communicatie	42
2.22 Eenheden van communicatie (bericht, interactie, patroon)	43
2.23 De schizofrene pogingen <i>niet</i> te communiceren	44
2.24 Omschrijving van het axioma	44
2.3 <i>Inhouds- en betrekkningsniveaus van de communicatie</i>	45
2.31 De 'rapport'- en 'bevel'-aspecten	45
2.32 Data en instructies bij computergebruik	46
2.33 Communicatie en metacommunicatie	46
2.34 Omschrijving van het axioma	47
2.4 <i>De interpunctie van de loop der gebeurtenissen</i>	47

2.41	De interpunctie organiseert gedragspatronen	47			
2.42	Verschillende 'werkelijkheden' het gevolg van verschillende interpuncties	49			
2.43	Het begrip 'oneindigheid' bij Bolzano. Oscillerende reeksen	51			
2.44	Omschrijving van het axioma	52			
2.5	<i>Digitale en analoge communicatie</i>	52			
2.51	Bij natuurlijke en door mensenhand vervaardigde organismen	52			
2.52	Bij de mens	53			
2.53	Het gebruik van beide methoden uitsluitend voorbehouden aan de mens	54			
2.54	Vertaalproblemen tussen beide methoden	56			
2.55	Omschrijving van het axioma	58			
2.6	<i>Symmetrische en complementaire interactie</i>	58			
2.61	Schismogenese	58			
2.62	Omschrijvingen van 'symmetrisch' en 'complementair'	59			
2.63	Metacomplementair	60			
2.64	Omschrijving van het axioma	61			
2.7	<i>Samenvatting</i>	61			
3.	PATHOLOGISCHE COMMUNICATIE	63			
3.1	<i>Inleiding</i>	63			
3.2	<i>De onmogelijkheid om niet te communiceren</i>	63			
3.21	Het ontkennen van communicatie bij schizofrenie	64			
3.22	Het omgekeerde	65			
3.23	Verdere consequenties	65			
3.231	'Verwerping' van communicatie	66			
3.232	Aanvaarding van communicatie	66			
3.233	Diskwalificatie van communicatie	66			
3.234	Het symptoom als communicatie	68			
3.3	<i>De gelaagde structuur van de communicatie (Inhoud en betrekking)</i>	70			
3.31	Niveauperwarring	70			
3.32	Onenigheid	72			
3.33	De omschrijving van zichzelf en de ander	73			
3.331	Bevestiging	74			
			3.332	Verwerping	75
			3.333	Negering	75
			3.34	Niveaus van interpersoonlijke waarneming	78
			3.35	Betrekkingblindheid	78
			3.4	<i>De interpunctie van de loop der gebeurtenissen</i>	81
			3.41	Onderling afwijkende interpunctie	81
			3.42	Interpunctie en werkelijkheid	82
			3.43	Oorzaak en gevolg	83
			3.44	'Self-fulfilling prophecies'	85
			3.5	<i>'Vertalingsfouten' tussen analoog en digitaal materiaal</i>	86
			3.51	De ambivalentie van analoge communicatie	86
			3.52	Analoge communicatie roept op tot een bepaalde betrekking	87
			3.53	Het ontbreken van 'niet' bij analoge communicatie	88
			3.531	Het uitdrukken van 'niet' d.m.v. het onvoltooid laten van een handeling	90
			3.532	Ritueel	91
			3.54	De overige waarheidsfuncties bij analoge communicatie	91
			3.55	Hysterische symptomen gezien als hervertalingen in het analoge	92
			3.6	<i>Potentiële pathologieën van symmetrische en complementaire interactie</i>	93
			3.61	Symmetrische escalatie	93
			3.62	Starre complementariteit	94
			3.63	Het wederkerig stabiliserende effect van de twee patronen	95
			3.64	Voorbeelden	96
			3.65	Conclusies	103
			4.	DE ORGANISATIE DER MENSELIJKE INTERACTIE	104
			4.1	<i>Inleiding</i>	104
			4.2	<i>Interactie als een systeem</i>	105
			4.21	Tijd als een variabele	105
			4.22	De definitie van een systeem	106
			4.23	Omgeving en subsystemen	107
			4.3	<i>De eigenschappen van open systemen</i>	109

7.21	Drie oplossingen mogelijk	210
7.22	Een voorbeeld van de psychotherapeutische ingreep	212
7.3	Het voorschrijven van het symptoom	212
7.31	Het symptoom als spontaan gedrag	212
7.32	Over het wegnemen van symptomen	214
7.33	Het symptoom in zijn interpersoonlijke verband	215
7.34	Korte nabeschuiving	215
7.4	Therapeutische dubbele bindingen	216
7.5	Voorbeelden van therapeutische dubbele bindingen	218
7.6	De paradox in spel, humor en creativiteit	228
EPILOOG. HET EXISTENTIALISME EN DE THEORIE DER MENSELIJKE COMMUNICATIE: EEN OPVATTING		232
8.1	De mens in zijn existentiële verband	232
8.2	De omgeving gezien als een programma	233
8.3	Personificatie van de werkelijkheid	234
8.4	Kennisniveaus. Premissen van de derde orde	234
8.41	Analogieën van premissen van de derde orde	236
8.5	Zin en niets	238
8.6	Wijziging van premissen van de derde orde	240
8.61	Analogieën met de bewijstheorie	241
8.62	Gödel's bewijs	242
8.63	Wittgensteins <i>Tractatus</i> en de uiteindelijke paradox van het bestaan	243
Noten		245
Literatuurlijst		261

Inleiding

Dit boek houdt zich bezig met de pragmatische (de op het gedrag betrekking hebbende) effecten van de menselijke communicatie, waarbij speciale aandacht wordt geschonken aan gedragsstoornissen. In een tijdsbestek waarin zelfs de grammaticale en syntactische codes van de verbale communicatie nog niet zijn geformuleerd en men hoe langer hoe sceptischer gaat staan tegenover de mogelijkheid de semantiek der menselijke communicatie in een omvattend kader onder te brengen, moet elke poging om pragmatische aspecten ervan te systematiseren een bewijs lijken van onwetendheid of aanmatiging. Als de huidige staat van onze kennis niet eens een toereikende verklaring oplevert voor de verwerving van het natuurlijke spraakvermogen, hoeveel vroemer is dan niet de hoop dat we de formele betrekkingen tussen communicatie en gedrag in abstracte begrippen kunnen vangen?

Aan de andere kant springt in het oog dat communicatie een *conditio sine qua non* is van het menselijk leven en de maatschappelijke orde. Evenzeer is duidelijk dat een mens vanaf het begin van zijn bestaan betrokken is bij het gecompliceerde proces waardoor hij de regels der communicatie verwerft, terwijl hij van het geheel van deze regels, van deze *calculus* der menselijke communicatie, slechts een minimaal bewustzijn heeft.

Dit boek zal niet veel verder reiken dan dat minimale bewustzijn. Het heeft niet meer pretentie dan een poging te zijn tot het bouwen van een model en enige feiten aan te dragen, die de bruikbaarheid van een dergelijk model lijken te staven. De praxis* der menselijke communicatie is een wetenschap die in haar kinderschoenen staat, nauwelijks in staat te lezen of haar eigen naam te schrijven, en ze heeft bij lange na nog geen eigen samenhangend idioom ontwikkeld. In het bijzonder is haar integratie in de vele andere terreinen van wetenschappelijk onderzoek nog een zaak van de toekomst. In de hoop dat een dergelijke integratie in de toekomst moge plaatsvinden richt dit boek zich evenwel tot onderzoekers die werkzaam zijn op alle terreinen waar problemen van systematische interactie, in de ruimste

* Engels: *pragmatics*. De laatste tijd wordt dit begrip ook wel vernerlandst tot *pragmatiek*. Voor nadere omschrijving, zie blz. 17 (noot v. Vert.).

betekenis van die term, worden aangetroffen.

Betooqd kan worden dat dit boek geen aandacht schenkt aan belangrijke studies die direct met het onderwerp in verband staan. De schaars- te aan expliciete verwijzingen naar niet-verbale communicatie kan één zo'n kritische opmerking zijn, het ontbreken van verwijzingen naar de algemene semantiek een tweede. Maar dit boek kan niet meer zijn dan een inleiding tot de praxis van de menselijke communicatie (een gebied dat tot dusver opvallend weinig aandacht heeft gekregen) en kan derhalve niet wijzen op alle bestaande aanrakingspunten met andere gebieden van onderzoek zonder, in de slechte betekenis van dat woord, encyclopedisch te worden. Om dezelfde reden diende een grens gesteld te worden aan het aantal referenties aan de talrijke andere werken over de theorie van de menselijke communicatie, vooral waar deze werken zich beperkten tot de studie van de communicatie als een in één richting verlopend fenomeen (van de spreker naar de luisteraar) en er niet aan toekomen communicatie te bezien als een proces van *interactie*.

Het onderwerp raakt de disciplines van andere wetenschapsgebieden en dit feit wordt weerspiegeld in de wijze waarop het is gepresenteerd. Voorbeelden en analogieën werden gekozen uit een zo breed mogelijk scala van onderwerpen als maar van toepassing leek, ofschoon het gebied van de psychopathologie daarbij de overhand hield. Vooral waar analogieën ontleend waren aan de *wiskunde*, dient duidelijk begrepen te worden dat hier slechts gebruik werd gemaakt van een taal die uitstekend geschikt is om ingewikkelde betrekkingen uit te drukken, en dat dit gebruik niet bedoelt te impliceren dat onze gegevens, naar ons inzicht, reeds voor kwantitatieve bewerking vatbaar zouden zijn. Omgekeerd zullen misschien vele lezers wetenschappelijke bezwaren koesteren tegen het nogal royale gebruik van aan de literatuur ontleende voorbeelden, want iets demonstreren door middel van verwijzing naar de verdichtselen der artistieke verbeeldingskracht kan inderdaad een pover bewijs lijken. Het was echter niet de bedoeling met deze citaten uit de literatuur iets te bewijzen, maar om, in een makkelijker verstaanbare taal, theoretische punten te illustreren en toe te lichten; er wordt niet stilzwijgend beweerd dat deze citaten op zichzelf iets bewijzen. Deze voorbeelden en analogieën zijn kortom *definiërende* en geen voorspellende (stellende) modellen.

Op verschillende punten in dit boek is het noodzakelijk van fundamentele begrippen uit uiteenlopende wetenschapsgebieden definities te geven, die voor elke deskundige op dat bijzondere gebied onnodig zul-

len zijn. Om hem te waarschuwen, maar ook voor het gemak van de gewone lezer, wordt hier een korte schets gegeven van de hoofdstukken en hun paragrafen.

Hoofdstuk 1 tracht het kader van het onderzoek af te bakenen. Het introduceert fundamentele begrippen als functie (§ 1.2*), informatie en feedback (§ 1.3), en redundantie (§ 1.4), en stelt de hypothese dat er een tot op heden ongeformaliseerde code, een *calculus*, der menselijke communicatie bestaat, waarvan de regels bij geslaagde communicatie in acht worden genomen, maar worden overtreden wanneer de communicatie verstoord is.

Hoofdstuk 2 definieert enige van de axioma's van deze hypothetische calculus, terwijl de potentiële pathologieën die deze axioma's met zich meebrengen in *hoofdstuk 3* worden onderzocht.

Hoofdstuk 4 breidt deze theorie der communicatie uit tot het vlak van organisatie en structuur. Dit geslacht op basis van een model der menselijke betrekkingen, gezien als *systemen*; het grootste deel van het hoofdstuk is derhalve gewijd aan de bespreking en toepassing van de principes der Algemene Systemen.

Hoofdstuk 5 is zuiver een uitwerking in voorbeelden van het systeem-materiaal en bedoeld om deze theorie, die zich per slot van rekening bezighoudt met de onmiddellijke effecten van mensen op elkaar, wat leven in te blazen en haar specifieke facetten te belichten.

Hoofdstuk 6 behandelt de op het gedrag betrekking hebbende effecten van de paradox. Dit vereist een definitie van het begrip (§ 6.1, 6.2 en 6.3), die kan worden overgeslagen door de lezer die bekend is met de literatuur over tegenstrijdigheden en in het bijzonder met de paradox van Russell. § 6.4 introduceert het minder algemeen bekende begrip van de pragmatische paradoxen, in het bijzonder de theorie van de dubbele binding en de bijdrage die deze levert tot het begrip van de schizofrene communicatie.

Hoofdstuk 7 is gewijd aan de therapeutische effecten van de paradox. Met uitzondering van de theoretische beschouwingen in § 7.1 en § 7.2 werd dit hoofdstuk speciaal geschreven met het oog op de klinische toepassing van paradoxale patronen van communicatie. Het hoofdstuk besluit met een korte uitweiding over de rol van de paradox in spel, humor en creativiteit (§ 7.6).

* De onderverdeling van de hoofdstukken in decimalen werd niet ingevoerd om de lezer te verwarren of te imponeren, maar om de opzet van een hoofdstuk duidelijk aan te geven en verwijzingen binnen het kader van het boek te vergemakkelijken.

De *epiloog* die 's mensen communicatie met de werkelijkheid in ruimere betekenissen behandelt, wil niet meer weergeven dan een opvatting. Daarin wordt de stelling opgeworpen dat een orde, die analoog is met de niveaumatische structuur van de logische typen, het menselijk bewustzijn doordringt en de uiteindelijke kenbaarheid van zijn universum bepaalt.

I. Het kader van onderzoek

I.1. INLEIDING

Laten we de volgende verschillende situaties eens onder de loep nemen:

De vossenstand in een bepaald gebied van Noord-Canada vertoont een opmerkelijke periodiecit in het stijgen en dalen van het aantal der dieren. Volgens een cyclus van vier jaar bereikt dit een hoogtepunt, daalt tot de soort bijna uitgestorven is en begint tenslotte weer te stijgen. Als de bioloog zijn aandacht beperkte tot de vossen, zouden deze cycli onverklaarbaar blijven, want niets in de aard van de vos of van de hele soort zou voor dergelijke veranderingen een uitleg kunnen verschaffen. Zodra men echter beseft dat de vossen vrijwel uitsluitend jacht maken op wilde konijnen en dat deze konijnen bijna geen andere natuurlijke vijanden bezitten, biedt de *betrekking tussen* de twee soorten een bevredigende verklaring voor dit anders raadselachtige verschijnsel. Want men kan dan merken dat de konijnen een identieke cyclus doorlopen met verwisseling van de toe- en afneming: hoe meer vossen er zijn, hoe meer konijnen er door hen worden gedood, zodat uiteindelijk het voedsel voor de vossen zeer schaars wordt. Hun aantal neemt af waardoor de overlevende konijnen de kans krijgen zich te vermenigvuldigen en weer te gedijen, omdat hun vijanden, de vossen, praktisch ontbreken. De nieuwe overvloed aan konijnen begunstigt de levenskansen van de vossen en de uitbreiding van hun aantal, enz. enz.

Een man zakt in elkaar en wordt in allerijl naar het ziekenhuis vervoerd. De onderzoekende geneesheer constateert bewusteloosheid, een uitzonderlijk lage bloeddruk en het algemene ziektebeeld van acute vergiftiging door alcohol of verdovende middelen. Bij proeven wordt evenwel geen spoor van dergelijke stoffen aangetroffen. De toestand van de patiënt blijft onverklaarbaar tot hij bij bewustzijn komt en onthult dat hij een mijnbouwkundig ingenieur is